

1. Neergedaald uit de hemel

‘Ik voel me niet verplicht te geloven dat dezelfde God die ons de rede, het gezond verstand en de intelligentie schonk, de bedoeling had ons het gebruik ervan te ontzeggen.’ – *Galileo Galilei*

Sedert zijn prille ontstaan was de mens het slachtoffer van kwellende onzekerheden waarmee het wrede lot hem opzadelde. Hij begreep vrij snel dat hij in een schijnbaar onverschillige wereld leefde en kwetsbaar was voor allerhande kwalen en natuurrampen. Om de haverklap werd hij zelfs het slachtoffer van genadeloze soortgenoten. Daarom smeekte hij zijn goden om troost en verlichting voor zichzelf, of om onheil voor zijn vijanden.

Zelfs mensen die een comfortabel leventje leiden en zich relatief veilig voelen, weten dat zij onmogelijk aan de dood kunnen ontsnappen. Ook al zijn ze onnoemelijk rijk, ook al richten ze gigantische grafmonumenten op voor zichzelf, op het einde van de rit wacht alle bewoners van deze planeet de eeuwige leegte – voor velen een ondraaglijk vooruitzicht. En dus creëert de ene mens het vooruitzicht op een eeuwigdurende wedergeboorte en bedenkt de andere goden die hem begeleiden naar *la vita eterna*, een eindeloze hemelse gelukzaligheid van een intensiteit die hem tijdens zijn aardse bestaan zo pijnlijk wordt ontzegd.

Maar naast de angst voor de dood is er ook nog de angst voor het leven. De moderne mens wordt, net als zijn primitieve stamvaders, bestookt door onvoorspelbare krachten, veel sterker dan de zijne. Hij ervaart die krachten vaak als eigengereide interventies van goden (of van één enkele god) en kan hen (of hem) dan ook maar beter gunstig stemmen en aan zijn kant houden.

Dat wil niet zeggen dat elke religieuze ervaring per definitie een compensatie is voor de kwellingen van het menselijk lot. De mens kijkt ook om andere redenen omhoog. Ons verstand daagt ons uit om na te denken over de aard van de kosmos. Het dwingt ons tot ontzag voor het mirakel van het leven zelf en voor de grenzeloze wonderen van het universum. Wanneer de sterrenkunde geconfronteerd wordt met mysteries die ooit het exclusieve domein waren van de religie, gaat de fysicus zich al gauw dezelfde vragen

stellen als de metafysicus. Is er ooit een begin geweest van het universum? Hoe is het ontstaan? Zal het ooit eindigen? Wat is onze precieze plaats in dat geheel? Zit er een bedoeling achter of een allesomvattend plan?

Ook de grootste natuurkundige, Albert Einstein, zocht een antwoord op deze onzekerheden. ‘Als je met onze beperkte middelen de geheimen van de natuur wilt ontrafelen’, zei hij, ‘zul je gauw ontdekken dat er achter al die waarneembare wetten en verbanden iets subtiels overblijft dat je niet kunt vatten of verklaren. Ik heb diep ontzag voor deze ondoorgrondelijke kracht. Dat ontzag is mijn religie.’¹ Ook een andere grote fysisch, Stephen Hawking, neemt bij zijn wetenschappelijke prestaties een toevlucht tot theologische terminologie. Zijn boek over de wapenfeiten in de wiskunde kreeg als titel mee: *God Created the Integers*. Vertaald: God schiep de gehele getallen.²

Misschien had de grote Duitse filosoof Georg Wilhelm Friedrich Hegel het bij het rechte eind. Volgens hem was er in het begin de *Weltgeist*, een vaag soort ‘wereldgeest’ die onbewust kosmische energie genereerde. Die kosmische energie objectiverde zich tot materie. Uit die basismaterie ontwikkelde zich uiteindelijk bewuste materie in de vorm van leven en uit dat bewuste leven groeide het zelfbewustzijn – het vermogen van het bewustzijn om over zijn eigen essentie na te denken op een bijzonder complexe, geabstraheerde manier. Dat zelfbewustzijn is, voor zover wij weten, iets wat de mens van alle andere levensvormen onderscheidt. Wat een opmerkelijk ding is dat universum toch dat het zich in een proces van zelfrealisatie van zijn eigen bestaan stort: een universum dat een deel van zichzelf schept om de rest van zichzelf te bestuderen. Of, zoals Hegel het formuleerde: ‘Het ligt in de natuur van de *Geist* om zichzelf als (studie) object te kiezen.’

Voor de meeste materialistische filosofen zijn vragen over het mogelijk bestaan van een ‘rijk der geesten’ zinloos en maken zij deel uit van de onverklaarbare mysteries van het bestaan. Voor gelovigen zijn ze vanzelfsprekend: de mysteries openbaren de almacht van hun god(en). In de loop der eeuwen heeft de mens talloze goden en godinnen aanbeden. Velen van hen verdwenen, samen met de samenleving waarin ze waren ontstaan.

Het westerse deïsme kent twee basistradities. Er is de god van de rationele totaliteit, onveranderlijk en kosmisch, onpersoonlijk en zonder

1 Voor een bespreking van Einsteins inzichten verwijs ik naar Isaacson, W., *Einstein, His Life and Universe*, Simon & Schuster, New York, 2007, p. 384.

2 Hawking, S., *God Created the Integers*, Running Press, Philadelphia, 2007.

uitdrukkelijk eisenpakket. Hij is een louter scheppende kracht die een geleidelijke ontwikkeling op gang trekt: de zichzelf realiserende geest van Hegel. Daarnaast zijn er de joods-christelijke god (de ‘Heer onze God’, ook wel ‘Jahweh’ of ‘Jehova’ genoemd) en andere gepersonifieerde godheden die met vlagen van liefde, jaloezie, favoritisme en woeste oordelen rechtstreeks ingrijpen in de geschiedenis.

In onze cultuur lijkt het tweede type van godheid veruit de meeste volgelingen te tellen. Hij (nooit ‘zij’ of ‘het’) wordt in stand gehouden door massa’s conservatieve fundamentalisten die beelden tevoorschijn toveren van de Almachtige Patriarch en Beschermers, de Overwinnaar van Oorlogen, de Bestraffer van het Ongeloof, de Boven aardse Bedeler van Beloningen voor wie Hem aanbidt. Het is deze God en zijn onverdraagzame, bekeringsdriftige en vaak corrupte en kwaadaardige aanhangers die in de volgende bladzijden op mijn kritische belangstelling kunnen rekenen (waarmee ik niet wil zeggen dat al wie gelooft corrupt en kwaadaardig is).

Op zoek naar heilige vrijdenkers

Dit boek is niet het werk van een militante atheïst die de ware gelovigen wil beroven van hun vaak troostende en soms angstwekkende overtuigingen. Er zijn heel wat aanhangers van een milde en rechtvaardige god die aan hun lofwaardige opvattingen appelleert en die hen stimuleert tot inzet voor sociale rechtvaardigheid, vrede en economische democratie. Net als de beste seculiere progressisten, verzetten religieuze progressisten zich tegen de exploiterende en onverantwoorde macht waaraan supergeprivilegieerden de massa’s wereldwijd onderwerpen. Bovendien proberen zij de rest van ons niet murw te slaan met hun overtuiging en stellen zij zich erg tolerant op voor wie noch aandacht, noch aanleg heeft voor het bovennatuurlijke. Deze gelovigen zullen in de volgende bladzijden heel wat dingen ontdekken die zij volledig kunnen onderschrijven. Hoe dan ook zijn zij het niet waar ik me tegen verzet.

Eigenlijk kan het me niet zoveel schelen of mensen geloven in één god, in meerdere goden of in geen enkele god. Veel belangrijker om weten is hoe fatsoenlijk ze zijn als mens en in hoeverre ze zich inzetten voor sociale rechtvaardigheid, algemene gelijkheid, persoonlijke vrijheid en milieubescherming. Toch mogen religieuze opvattingen ons niet totaal onverschil-

lig laten, vooral niet als ze opduiken in reactionaire politieke plannen. Wie zijn autocratische opvattingen via wetten aan de hele maatschappij wil opdringen, wordt een vijand van de persoonlijke vrijheid en bedreigt onze aspiraties voor een open maatschappij. In deze tijd lijkt de theocratische dreiging terug van nooit weggeweest. Wij die erg gehecht zijn aan seculiere democratische waarden, zouden ons ernstig zorgen moeten maken over de exploiterende en totalitaire neigingen die reactionaire godsdienstfanatici van allerhande pluimage vandaag vertonen.

Ik begon jaren geleden al aan dit boek omdat ik een antwoord wilde formuleren op de onverdraagzame religieuze krachten die in de VS en elders in de wereld de kop opstaken. Talloze keren moest ik dat plan omwille van andere taken en deadlines opzij leggen. Jammer genoeg zijn de onderwerpen die ik hier aansnijd even dwingend – zo niet dwingender – dan toen ik er voor het eerst aan dacht.

Ik werd geboren in New York als zoon van een Italiaans-Amerikaanse migrantenfamilie uit de arbeidersklasse. Ik kreeg een rooms-katholieke opvoeding en werd misdienaar (zonder ooit seksueel aangerand te worden). Ik dacht er zelfs een tijdje aan priester te worden, vooral omdat ik in mijn onschuld dacht dat priesters een vrijgeleide naar het *paradiso* kregen en zich geen zorgen hoefden te maken over het eeuwige hellevuur. Zonder al te veel tromgeroffel stapte ik als vijftienjarige uit de Kerk. Ik was er langzamerhand uit weg gedobberd toen ik begon in te zien dat de eeuwigheid niet zou bestaan uit rijstpap eten met gouden lepeltjes of uit duivelse martelingen in de hel. Het klonk me allemaal wat vals in de oren: al die beangstigende zwavelscenario's die mij werden opgelegd door een god die, als een soort meedogenloze tuchtmeester, verstoord was omdat ik iets onbetamelijks had uitgespookt.

Pas jaren later begon ik mij te verdiepen in wat er bestond aan godsdienstige beschouwingen. Ik probeerde mijn ongeloof bewust op te schorten, zoals iemand die voor zijn plezier de een of andere mythologie of geloofsovertuiging bestudeert. Je moet geen aanhanger worden van een godsdienst om hem te kunnen bestuderen. Je kunt je in verschillende theologische doctrines verdiepen en ze op hun eigen verdiensten beoordelen en hun excentrieke geschriften en stichtelijke doelstellingen aftoetsen. Naarmate mijn interesse voor geschiedenis en sociale wetenschappen groeide, probeerde ik vooral een inzicht te krijgen in de enorme impact die godsdiensten hadden op de seculiere maatschappij. Ook de manier waarop ze vaak een instrument werden van sociale controle boeide me.

In die tijd stelde ik mij ook de vraag of er ergens in het universum geheimen en betekenis van transcendentie aard verborgen zaten die een uitweg konden bieden voor ons ingekapselde ego en of ik misschien ooit een mystieke ervaring kon hebben van het Grote Taboe dat sommige mensen graag *God* noemen. Tot vandaag mediteer ik soms. Dan gebeurt het wel eens dat ik ga mijmeren over de mysteries van het firmament. Soms beland ik dan in een staat van quasi transcendentie. Komt dat gevoel op me af vanuit een kosmische bron? Ik betwijfel het. Ik ben eerder geneigd te denken dat mijn 'spirituele ervaringen' van veel dichterbij komen en eigenlijk door mezelf worden opgeroepen, hoewel ze gelukkig anders aanvoelen.

Toch ben ik er niet mee in het reine. In het domein van het 'spirituele' blijf ik wat sommige zaken betreft een agnost terwijl ik aan de rest helemaal geen geloof hecht. Wat ik wel geloof, is dat er – naast de thermische energie, de zonne-energie, de aantrekkingskracht, de kernkracht en dergelijke – energievormen kunnen bestaan die aan buitengewone natuurwetten en -krachten gehoorzamen en die wij nog niet kennen of waarvan wij niet eens het bestaan vermoeden. Dergelijke onvoldragen gedachten moeten ons (met uitzondering van de meest orthodoxe wetenschappers en godsdienstfanatici) niet al te zeer op de zenuwen werken.

Red ons Heer van wie ons redden wil

Wat de gestructureerde religies betreft, kun je onmogelijk ontsnappen aan vlagen van ongeloof als je sommige van de verhalen uit de volgende hoofdstukken te horen krijgt. Hoe vals ze ook zijn, deze onwaarschijnlijke fabels en berispingen zijn slechts klein bier in vergelijking met de monsterlijkheid van sommige actuele praktijken of *wan*praktijken van gestructureerde godsdiensten: de leugens, de huichelarij, de ongehoorde criminele aanrandingen door adepten van verwaande vroomheid en voorgewende zuiverheid; het te koop lopen met triviale 'spiritualiteit' als dekmantel voor onstuitbare materiële hebzucht; het eindeloos gewauwel van gevoelloze wezens over een liefhebbende god; het harteloos uitbuiten van sjofole mensen; de ondemocratische samenzweringen met geprivilegieerde elites en de schaamteloze ijver en moorddadige onverdraagzaamheid ten opzichte van andere geloofsovertuigingen en ongelovigen.

Hoe ironisch toch dat zoveel aanhangers van een barmhartige god moorddadige driften kunnen ontwikkelen tegen andersdenkenden. Je kunt een geloofssysteem onmogelijk scheiden van de dingen die in naam van zijn god worden bedreven. Een godsdienst mag de meest verheven gevoelens aanhangen, als hij discipelen voortbrengt die ongelovigen ombrengen of aanhangers die zich verheugen in de dood van godloochenaars, zou dat ons enthousiasme toch enigszins moeten temperen. Een godsdienst is waard wat zijn volgelingen ervan maken. Je hoort wel eens beweren dat je een volmaakte leer niet mag verwerpen omwille van zijn onvolmaakte volgelingen. Maar hoe kun je de reële waarde van een geloofssysteem anders beoordelen dan aan de hand van wat zijn trouwe aanhangers ermee uitspoken?

Hoe kun je het heilige aanvaarden als het zo besmeurd wordt door het profane? Als het aan de man wordt gebracht door de laagst denkbare karakters, en haat en nijd uitstraalt in plaats van liefde en barmhartigheid? Iemand zei ooit eens: 'Ik heb geen problemen met God, maar wel met zijn fanclub.' De fans besmeuren inderdaad hun goden met hun eigen pathologische afwijkingen waardoor de goden zelf een stuk van het probleem worden.

Als je de geschiedenis van vandaag bekijkt, lijkt godsdienst eerder een gif dan een gift. Een kroniek van alle wreedheden en misdaden, bedreven in naam van de een of andere godsdienst, zou meer boeken vergen dan ik kan schrijven. Daardoor is wat ik schrijf per definitie selectief. In dit boek probeer ik twee dingen kritisch te benaderen: de verschillende geloofsovertuigingen enerzijds en hun praktijk anderzijds. Dit moet ons de vuile kanten van het geloof duidelijk maken en ons inzicht bijbrengen in het verschrikkelijk onrecht dat in naam van de een of andere god werd aangericht. Om eerlijk te zijn moet ik daar natuurlijk aan toevoegen dat wandaden niet het exclusieve domein zijn van religieus geïnspireerde hypocrieten, maar zij palmen toch een heel stuk van het terrein in.